

specie ceramică — în regiunile de la Dunărea de jos — se dezvoltă din ceramica provincial-romană sau autohtonă¹.

Evident că în cimitirul de la Razdelna, în măsura în care se datează în sec. VIII—IX (deși după părerea noastră el s-ar data mai degrabă în sec. IX—X) trebuie să fie prezente și elemente culturale aparținând proto-bulgarilor. Dar, dintre cele publicate, nici unul nu poate fi atribuit sigur acestei populații. Nu este exclus ca cercetările viitoare să aducă date mai complete în direcția aceasta.

Încheind prezentarea noastră, trebuie să subliniem că rezultatele cercetărilor de la Razdelna, așa cum au fost expuse de Dimităr II. Dimitrov, sistematic și cu discernămint, oferă posibilitatea cunoașterii mai amănunțite a etnogenezei culturii materiale feudale timpurii din Dobrogea și partea de nord-est a R. P. Bulgaria.

Petre Diaconu

ACTA MVSEI REGIONALIS APVLENSIS,
Studii și Comunicări, Arheologie — Istorie
— Etnografie, IV, 1961, Editura Academiei R.P.R., 311 p.

Acest volum, publicat de Muzeul regional din Alba Iulia, deși nu constituie un periodic propriu-zis, poartă cifra IV, în semn că reprezintă de fapt o continuare a seriei revistei « Apulum », din care apăruseră, până în 1949 cind și-a încetat existența,

¹ I. Nestor, *Contributions au problème des Proto-Roumains*, în *Dacia*, N.S., II, p. 361—362. Cf. Sonia Gheorghieva, *К вопросу о материальной культуре слав и праболгар на Нижнем Дунае*, în *Институт за Историю БАН* (extras), Sofia, 1960, p. 357—368. Cu acest prilej ne exprimăm părerea că anumite forme din cadrul ceramicii cenușii, cum sînt spre exemplu urciarele cu « bot de rață », ar putea să aparțină unei populații care vine din răsăritul Europei (în speță protobulgară) sau altei populații care va fi venit în aceste regiuni o dată cu protobulgarii.

trei tomuri. Ca și vechea serie, noul volum reflectă laborioasa activitate de cercetări arheologice, istorice și etnografice care se desfășoară în raza teritorială a Muzeului din Alba Iulia, din inițiativa și prin munca personalului acestei instituții, în frunte cu Al. Popa și I. Berciu, dar și cu colaborarea bogată a specialiștilor din restul țării, cu deosebire din Transilvania. Conținutul său comportă două categorii de contribuții: pe de o parte « Studii », pe de alta « Comunicări și note ».

În prima parte sînt publicate, în ordine cronologică, următoarele articole:

K. Horedt, *Săbiile de tip « micenian » din Transilvania* (p. 9—18). E vorba de șapte spade de bronz, descoperite în mod întâmplător și răzleț la Alba Iulia, Alma (r. Mediaș), Dumbrăvioara (r. Tg. Mureș), Inlăceni (r. Odorhei) și Miercurea (r. Sebeș). Păstrate în diverse muzee și insuficient publicate, aceste arme, care, prin tipurile lor caracteristice dovedesc asidue legături ale Transilvaniei cu sudul micenian, în sec. XVI—XIII i.e.n., sînt acum valorificate pentru prima oară într-un studiu special.

N. Vlassa, *O contribuție la problema epocii scitice în Transilvania: Cimitirul de la Cipău-« Gard »* (p. 19—49). Opt morminte de inhumație din prima epocă a fierului, descoperite în anul 1955 într-o carieră de nisip din gara Cipău, de pe linia ferată Războieni-Tg. Mureș. Unul din morminte se referă la cultura Noua. Celelalte, datînd dintr-o fază ulterioară, conțin elemente de caracter scitic. Cu prilejul săpăturilor din aceeași carieră, s-au descoperit resturi răslețe din cultura Coțofeni de la începutul epocii bronzului și urmele unui drum roman pietruit care mergea de-a lungul văii Mureșului.

C. Daicoviciu, « *Castella* » *Dalmatarum* în *Dacia* (*Un aspect al colonizării și romanizării provinciei Dacia*) (p. 51—60). În citeva inscripții romane din Dacia referitoare la coloniștii iliri din centrul aurifer de la Alburnus Maior (Roșia), apare, la începutul unor toponimice, litera K, rar întrebuintată în scrierea latină. Autorul, pe bună dreptate,

o socoate — în inscripțiile respective — drept o siglă pentru termenul *kastellum* = *castellum*, în sensul de mică așezare cu caracter rustic. Astfel, urmează a se citi: *K(astellum) Bari-dusta(rum)* în inscripția publicată de autor mai de mult (*Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 302); *K(astellum) Avieretium*, în loc de *Kavieretium*, și *K(astellum) Artum*, în loc de *Kartum*, în tabela cerată VI (CIL, III, p. 936). Cum această accepțiune a cuvintului *castellum*, ca și exprimarea lui prin sigla *k*, este caracteristică toponimicelor rurale din provincia Dalmatia, de unde proveneau populațiile ilire de mineri *Baridustae* și *Pirustae* (eventual și de *Avieretes*) de la Alburnus Maior, reiese că, transplantate în Dacia, aceste populații și-au continuat felul de viață din patrie, cu sate de aceleași tipuri și cu același mod de a le numi. În fruntea acestor *castella* se afla cite un *princeps*, după cum reiese din inscripții. Faptul că în tabelele cerate de la Alburnus Maior sînt menționate, alături de toponimice noi, ilirice, și altele mai vechi, de caracter dac (de ex. *Deusara*, *Resculum*, *Immenosum Maius*), dovedește că populația autohtonă continua să locuiască în regiunile respective laolaltă cu coloniștii iliri. Concluziile acestui studiu sînt deosebit de importante prin contribuția lor la o mai reală înțelegere a procesului de romanizare a Daciei.

M. Macrea, *Cultul lui Sabasius la Apulum și în Dacia* (p. 61—84). O inscripție din Apulum, din vremea lui Caracalla, insuficient publicată, în care e vorba de o divinitate traco-frigiană *Iuppiter Sabasius* corespunzătoare lui *Dionysos*. Se amintesc și alte documente din Dacia referitoare la acest zeu și anume: o inscripție din Potaisa (Turda) dedicată *Iovi Sabazio*, recent studiată de I. I. Russu (în vol. *Din activitatea muzeelor noastre*, I, Cluj, 1955, p. 102), o mină votivă de bronz de la Jena de lângă Caransebeș (Tibiscum), atribuită de Blinkenberg lui Sabasius și o tabletă de bronz, provenind tot din Caransebeș și reprezentînd, după autor, pe Iupiter în ipostaza de Sabasius. Articolul reprezintă un studiu temeinic, cu

substanțiale informații generale despre această divinitate meridională al cărei cult, pornind din Frigia, a fost foarte bine primit în Tracia și, după cum se vede, s-a răspîndit destul de mult și în Dacia romană. Autorul a luat cunoștință și de interesanta etimologie formulată în ultimul timp de H. Grégoire, după care *Sabasius* (cu variantele *Sabazios* și *Sabadios*) nu e decît un epitet al lui *Dionysos*, înrudit cu termenul slav ulterior *svobod* « liber » și tradus încă din antichitate prin grecul *Eleutheros* (« liber ») și prin latinul *Liber*, ca epitete ale aceluiași zeu.

I. I. Russu, *Dacius Appulus: Contribuție la onomastica traco-dacă și iliră* (p. 85—95). Important studiu despre originea numelui *Apulum*, care derivă din numele dacilor *Appuli*, acesta avîndu-și originea, la rîndul său, după cum demonstrează autorul, în tema indo-europeană *apel-*, *apol-* « putere » (ca și numele zeului *Apollon* ori al divinităților germanice *Afii*). Înrudirea cu numele iliric al *Apulilor* din Italia meridională s-ar explica nu prin vreo legătură directă, ci prin derivarea din același radical indo-european. Observăm că și în titlul lucrării, și în text, apare forma greșită « illir », datorită poate mai degrabă unei inadvertențe de redacție decît autorului, a cărui acribie este de obicei extrem de scrupuloasă. Corectă este sau forma *illyr*, ca în scrierea antică, sau forma rominizată « ilir », fără dublarea lui *l*.

D. Radu, *Materiale epigrafice din Muzeul regional Alba Iulia* (p. 97—117). Sînt prezentate 32 de inscripții inedite din Apulum, printre care se remarcă cele referitoare la un *libertus*, la doi *veterani*, la un *beneficiarius consularis*, la un *librarius consularis*, la un *aquilifer* și la un *strator*. Printre numele de persoane menționate în aceste texte epigrafice, e de notat acela al unui localnic: *Aurelius Apulensis*. Inscripțiile cu dedicații către marile divinități se referă la *Iupiter Optimus Maximus* (poate, într-un caz, cu epitetul *Tavianus*), *Iupiter Depulsor*, *Iunona Regina*, *Hercules* (într-un caz, sub forma *Herculens*), *Liber Pater* (*Dionysos*), *Mithras Invictus*, *Silvanus*, *Terra Mater*.

I. I. Russu, *Două fragmente de diplome militare din Apulum* (p. 119—125). Ambele descoperite în cartierul Partoș (*Colonia Apulensis*) din Alba Iulia și cumpărate înainte de primul război mondial pentru Muzeul din localitate. Fragmentele sînt mici (58 × 23 mm și 38 × 58 mm) și provin de la colțurile a două diplome diferite, dintre care una, datînd de prin anii 123—125 e.n., se referă la un veteran originar din Hadrumetum (în Africa), căsătorit cu o femeie din Pannonia, iar cealaltă, datînd cam din aceeași epocă, nu conține decît numele a doi martori autentificatori.

D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei* (p. 127—143). Se publică aici pentru prima oară șapte sculpturi funerare de piatră provenind din castrul de la Ilișua, din necropolele de la Apulum și din castrul de la Tihău. Cinci din ele provin de la Ilișua: un monolit în formă de *aedicula* cu reliefuri reprezentînd ospățul funebru și pe Attis, două fragmente dintr-o bază de monument cu reprezentarea unui leu și a unui mistreț. De la Apulum provine un medalion funerar de un tip specific provinciei Dacia. De la Tihău este descris un perete de *aedicula* cu relief înfățișînd un copil. În plus, se prezintă o figurină de bronz din Ilișua, tot inedită, reprezentînd pe zeița Venus.

D. Tudor, *Jupiter Dolichenus în Dacia Inferioară* (p. 145—150). O placă fragmentară de bronz, cu reprezentarea acestui zeu oriental, provenind de la Răcari, în Oltenia, și păstrată la Muzeul Național de Antichități din București.

I. Berciu, *Mozaicurile romane din Apulum: Contribuție la studiul mozaicurilor din Dacia* (p. 151—188). Un binevenit repertoriu al mozaicurilor romane cunoscute pînă acum în Transilvania. În afară de cele cinci mozaicuri descoperite în sec. XVIII—XIX la Apulum și care formează miezul lucrării, sînt descrise pe larg și cele patru de la Sarmizegetusa, descoperite în anii 1823 și 1832.

Studiul este bogat documentat și excelent ilustrat, cu nu mai puțin de 12 planșe, din care șase în culori. Deși nu intră în cadrul titlului, care se referă numai la provincia Dacia, autorul se ocupă insistent și de mozaicurile de la Histria și de la Tomis din provincia Moesia Inferior.

C. I. Băluță, *Opaișele romane de la Apulum, I* (p. 189—220). Un conștiincios și concludent repertoriu al lămpilor ceramice (*lucernae*), cu stampile, care au fost găsite la Alba Iulia și care sînt păstrate în diferite muzee din România. Majoritatea reprezintă produse ale atelierelor din Apulum ori din alte centre ale Daciei. Puține sînt importate dinafara acestei provincii.

Al. Popa, *Materialie din perioada de trecere la feudalism în zona orașului Alba Iulia* (p. 221—232). Se prezintă o serie de obiecte din sec. IV—IX, printre care sînt de remarcat o *lucerna*, de tip romano-bizantin din sec. V—VI, o fibulă de bronz din sec. V, inventarul unui mormînt din epoca avară (scări de șa, zăbălă, virf de lance), o oală cenușie de caracter protobulgar cu decor lustruit, din sec. IX, și mai multe vase de tip slav din sec. X—XI cu semne în relief pe fund.

S. Belu, *Un moment din răscoala lui Doja* (p. 233—242). Preciziuni cu privire la episodul cuceririi cetății Șoimuș, în 1514, de către țărani răsculați.

Al. Neamțu, *Condițiile de muncă și salarizare în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (p. 243—268). Impresionant tablou, întocmit pe bază de material documentar inedit, al situației lucrătorilor din mine la începuturile exploatarei capitaliste.

În a doua parte a volumului (p. 269—311) sînt publicate următoarele comunicări și note: Al. Popa, *Colecția muzeală Sabin Olea din Cib-Sat, r. Alba*; D. Tudor, *O camee din sticlă descoperită la Apulum*; Minerva Horhat, *Un tip de medalion roman funerar* (un frumos exemplar din calcar descoperit la Aiud, lîngă urmele unui drum roman); D. Protase, *Notișă asupra unor brățări de aur de la Alba Iulia* (descoperire intimplătoare

din 1952: patru fragmente simple, lipsite de decor, datate de autor cu aproximație între mijlocul epocii bronzului și prima epocă a fierului); I. I. Crișan, *Notă epigrafică: Fragment de altar din marmură* (descoperit fortuit în orașul Alba Iulia, prezintă o inscripție a unui oșter din Leg. XIII Gemina, din anul 211); C. Cimpeanu, *Un capitol necunoscut al lui Samuil Clain despre « Războaiele lui Traian cu Dacia »* (manuscris inedit); I. Raica, *Moara de hirtie de la Strungari* (studiu de istorie economică, referitor la o întreprindere manufacturieră sătească din sec. XVIII, din apropierea orașului Sebeș); M. Acker, *Franz Binder, căldător și colecționar etnografic* (farmacist sas din Sebeș, care a petrecut mult timp în Sudan); I. Raica—V. Georgescu, *Muzeul pastoral din Poiana* (frumos muzeu etnografic sătesc din raionul Sibiu); Al. Borza, *Aportul etnobotanic al lexicografeii vechi slavo-române și a altor lucrări din sec. XVIII*.

În general, volumul IV de *Studii și Comunicări* din Alba Iulia aduce contribuții reale și merituoase, unele chiar de o deosebită valoare, la progresul studiilor de arheologie, istorie și etnografie. Este bine și frumos tipărit. Studiile sînt însoțite de rezumate substanțiale în limbile rusă și franceză. Nu se observă greșeli de tipar numeroase și în nici

un caz importante. Că în cuprinsul volumului preocupările despre antichitate dețin o proporție covârșitoare, nu e decît foarte firesc, deoarece e vorba de *Apulum*, cel mai de frunte centru al civilizației romane din Dacia, un centru care depășește cu mult, prin intensitatea vieții sale de odinioară și prin cantitatea mărturiilor păstrate în solul său, însăși capitala oficială a provinciei, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. E destul să amintim, în această privință, că de la *Apulum* provin mai bine de un sfert din numărul total al inscripțiilor antice din toată Dacia, că acolo a fost cantonată permanent o legiune și că în jurul lagărului acestei legiuni au înflorit nu mai puțin de două orașe romane, ambele ridicate pînă la urmă la rangul superior de *colonia*. Un asemenea puternic focar al romanității antice de pe teritoriul patriei noastre, produs pe locul unor și mai vechi manifestări de viață umană, merita un loc de seamă în atenția arheologilor și istoricilor romîni. Și publicația Muzeului regional din Alba Iulia dovedește că aceștia au înțeles să-l acorde cu tot zelul și la un nivel foarte onorabil. Este de dorit ca această publicație să se repete și să capete, o dată cu vechiul său nume, o apariție periodică asigurată.

Radu Vulpe